

Vol II Issue V Nov 2012

Impact Factor : 0.1870

ISSN No :2231-5063

Monthly Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

IMPACT FACTOR : 0.2105

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2230-7850

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya [Malaysia]	Catalina Neculai University of Coventry, UK	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Horia Patrascu Spiru Haret University, Bucharest, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Anurag Misra DBS College, Kanpur	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Titus Pop	George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher	Nawab Ali Khan College of Business Administration

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Management Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust),Meerut	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra
	Sonal Singh	

**Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net**

गोंदिया जिल्हयातील सालेकसा तालुक्यात वनांपासून मिळणारे आर्थिक उत्पादन: एक भौगोलिक अभ्यास

देवेंद्र के. बिसेन

भूगोल विभागप्रमुख,
मनोहरभाई पटेल महाविद्यालय, देवरी, जिल्हा गोंदिया

सारांश :

विदर्भाच्या पूर्व टोकावर वसलेल्या गोंदिया जिल्हयात व जिल्हयाच्या पूर्व टोकावर असलेला सालेकसा तालुका वनसंपदेने नटलेला आहे. तालुक्यात कृषी भूमी 38.36 टक्के आहे. या ठिकाणी विविध प्रकारची पिके घेतली जातात. तसेच वनांतर्गत भूमी 33.78 टक्के आहे.

सालेकसा तालुक्यात राखीव जंगल व संरक्षित जंगलामुळे शासनाला मोठया प्रमाणात उत्पादन मिळतो. यामुळे येथील लोकांना सुद्धा स्वयंरोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात. त्याचप्रमाणे झुडपी जंगल व पडीत जमिनीचे सुद्धा प्रमाण या ठिकाणी आढळते. यावर आधारित पशुपालन व दुग्धव्यवसाय केला जातो.

त्याचप्रमाणे ऋतू नुसार विविध वनस्पतींपासून उत्पादन मिळत असते. जसे- लाख,मध, मोहफुल, तेंदूपत्ता, डिक, चारबिया, परसबिया इत्यादि. या वनस्पतीजन्य वस्तूंचे मोठयाप्रमाणात उत्पादन होत असते. तसेच औषधी वनस्पती सुद्धाया तालुक्यातील वनात मिळत असते. हा तालुका वनसंपदेमुळे सुजलाम-सुफलाम झाला आहे.परंतु दिवसेंदिवस जंगलाचे प्रमाण कमी होत आहे असे होत राहिले तर पर्यावरण समस्या निर्माण होईल म्हणून शासनाने या कडे लक्ष देणेकाळाची गरज आहे.

प्रस्तावना :

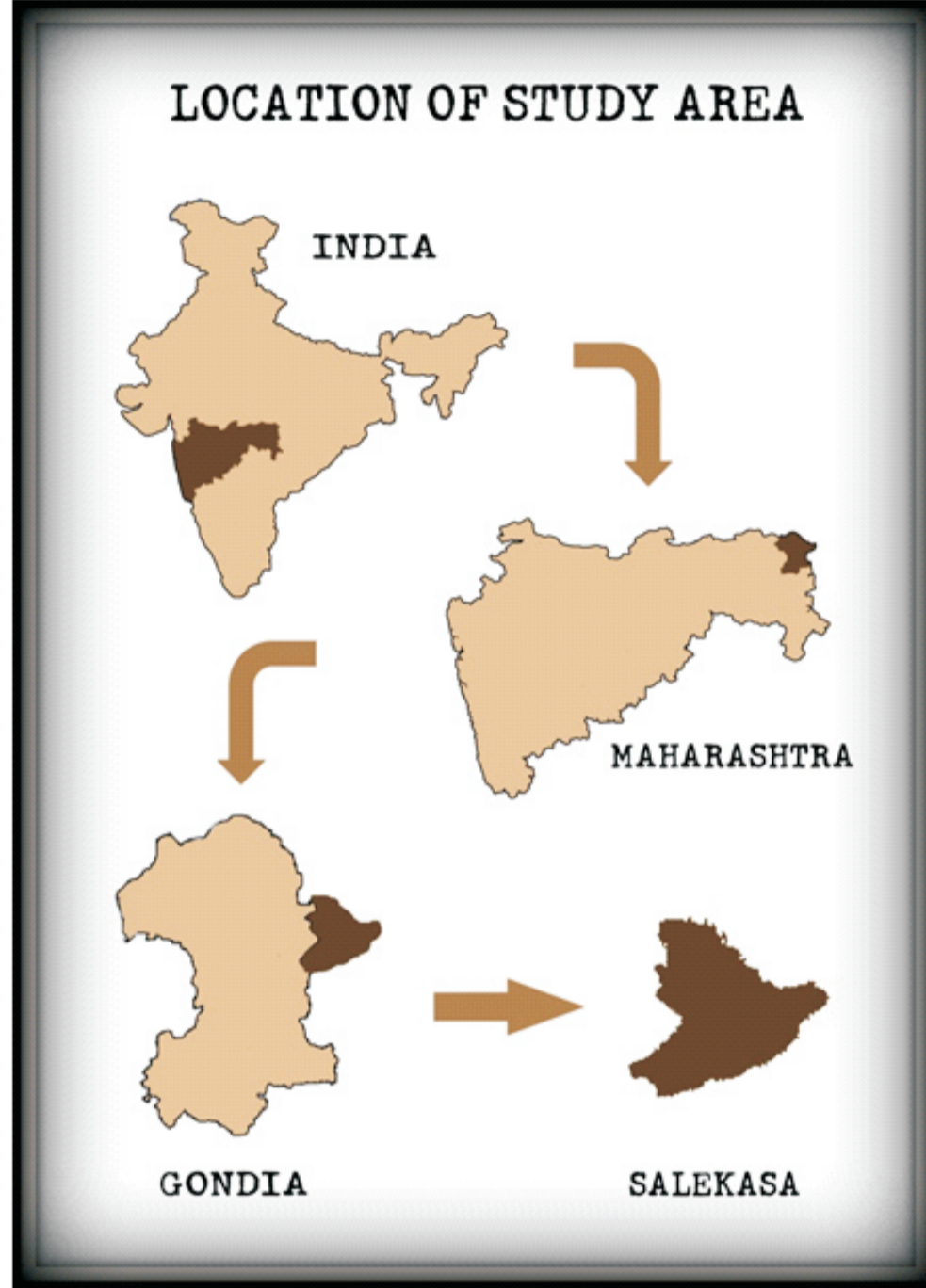
वन हे पर्यावरणातील एक महत्त्वाचे घटक आहे. अगदी प्राचीन काळापासून वन , वनस्पती व वन्यप्राणी यांचा मानवी जीवनात अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. आदी मानवापासून तर आजच्या आधुनिक मानवापर्यंत सर्वच वन्य साधनसंपत्तीचा उपभोग घेत आहेत. इ.स.पूर्व लाखो वर्षांपासून वन हे उत्पादक व संरक्षक अशी भूमिका पार पाडत आले आहेत. इमारती व इंधनासाठी लाकूड, इतर वस्तू व पदार्थ, पशूंसाठी चारा हे त्यांचे उत्पादक कार्य व जमिनीची धूप, पूरावर नियंत्रण, जमिनीवरून वाहणारे पाणी मुरण्यास मदत करतात. तसेच पर्यावरणाची गुणवत्ता सुधारण्यास मदत करतात इत्यादि संरक्षक कार्य वने पार पाडतात.

प्राचीन काळी वनांनी जमिनीचा बराचसा भाग व्यापलेला होता. युनेस्को [UNESCO] च्या अन्नव कृषी संगठनेच्या वनस्पती विभागाने प्रसिद्ध केलेल्या आकडेवारीनुसार पृथ्वीचा 29 टक्के भूभाग अरण्यांनी व्यापलेला आहे. द.अमेरिका व द.आफ्रिका खंड 44 टक्के, रशिया व उ.अमेरिका खंड 36 टक्के, आशिया खंड 14 टक्के व युरोप खंडात केवळ 04 टक्के जंगल क्षेत्र आहे.

भारताच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या सुमारे 23 टक्के क्षेत्र जंगलांनी व्यापलेला आहे. तर महाराष्ट्रात 21 टक्के भूमी जंगल व्याप्त आहे. तर सालेकसा तालुक्यात एकूण भूभागाच्या 34 टक्के क्षेत्र जंगलांनी व्यापलेले आहे.

अभ्यास क्षेत्र:

सालेकसा तालुका हा महाराष्ट्र राज्यातील गोंदिया जिल्हयाच्या पूर्वेकडे वसलेला आहे. हा तालुका मध्यप्रदेश व छत्तीसगढ या दोन राज्यांच्या सीमा रेषांना स्पर्श करते. या तालुक्याच्या पूर्वेस राजनांदगाव जिल्हा छ.ग., पश्चिमेस आमगाव तालुका, उत्तरेस बालाघाट जिल्हा म.प्र. व दक्षिणेस राजनांदगाव जिल्हा वसलेला आहे.

उद्देश:

1. स्थानिक वनक्षेत्राचे अध्ययन करणे
2. वन उत्पादनाचे अध्ययन करणे
3. वनांचे उत्पादक व संरक्षणात्मक कार्य स्पष्ट करणे

अभ्यास पद्धती:

प्रस्तुत शोध निबंधात दुय्यम स्वरूपाच्या माहितीचा वापर केलेला आहे. यात पंचायत समिती, तहसिल कार्यालय, वन विभाग, भूमी अभिलेख, कृषी कार्यालयातून सांख्यिकीय आकड्यांचे वर्गिकरण व विश्लेषण करण्यात आले आहे.

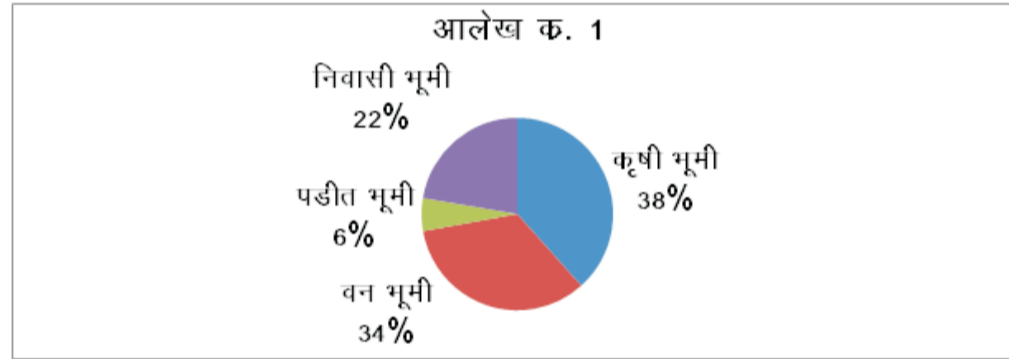
सालेकसा तालुक्यातील भूमी उपयोग:

मानव हा बुद्धिमान प्राणी आहे. तो ज्या भूमीवर राहातो त्या भूमीच्या गुणधर्मानुसार तिचा उपयोग करून घेतो. जमीन बंजर असेल तर इमारतीसाठी, सुपिक असेल तर शेतीसाठी, खनीजयुक्त असेल तर खाणकाम व्यवसायासाठी, कुरणांचा प्रदेश असेल तर पशुपालनासाठी भूमीचा उपयोग केला जातो.

तक्ता क.-1

सालेकसा तालुक्यातील जमिनीचे विवरण

अनु. क	जमिनीचे विवरण	क्षेत्रफळ हे. आर	टक्केवारी
1	कृषी भूमी	17125.45	38.36
2	वन भूमी	15080.88	33.78
3	पडीत भूमी	2471.19	5.53
4	निवासी भूमी	9968.03	22.33
	एकूण	44645.55	100

स्रोत- ग्राम आदर्श तक्ता सालेकसा 2010

वरील तक्त्यावरून या तालुक्यात भूमीचे असमान वितरण आहे असे स्पष्ट होते. या ठिकाणी स्थानिक लोकांच्या उपजिविकेचे साधन कृषी असल्यामुळे कृषी भूमीचे प्रमाण सर्वात जास्त आहे. या खालोखाल या ठिकाणी वनांतर्गत क्षेत्र व्याप्त आहे. या क्षेत्रात धनदाट अरण्य असून या अरण्यातून विविध प्रकारचे उत्पादन घेतले जाते. त्यामुळे वनांवर आधारीत कार्य सुद्धा या तालुक्यातील कित्तेकांच्या अर्थव्यवस्थेला हातभार लावत आहे, असे दिसून येते.

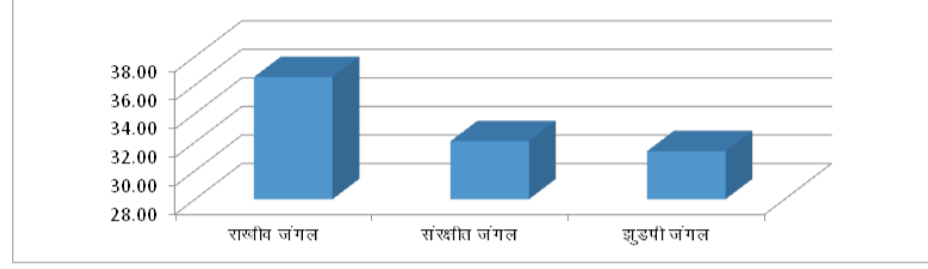
सालेकसा तालुक्यातील वनांतर्गत क्षेत्राचे वर्गिकरण

या तालुक्यात 2009-2010 च्या आकडेवारीनुसार 15080.88 हेक्टर क्षेत्र वनांनी व्यापले आहे. या वनांमध्ये फळे, फुले, लाख, डिक, मध, लाकुड, औशपी वनस्पती इत्यादि मिळतात. वन साधनसम्पत्ती मुळे हा तालुका सुजलाम -सुफलाम झालेला आहे. वनांतर्गत क्षेत्रात राखीव जंगल [RF], संरक्षित जंगल [PF], आणि झुडपी जंगल अशा तीन भागात विभागणी केलेली आहे. या अंतर्गत त्याची विभागणी खालील प्रमाणे आहे.

तक्ता क.- 2

वनांची विभागणी - 2010

अनु. क	वनांचे प्रकार	क्षेत्र हे. आर	टक्केवारी
1	राखीव जंगल	5484.78	36.56
2	संरक्षित जंगल	4810.49	32.07
3	झुडपी जंगल	4705.31	31.37
	एकूण	15000.58	100.00

स्रोत:- वनविभाग सालेकसा

वन हे नियमीत मिळणारे या उत्पन्नाचे साधन आहे. वनांवर मिळणा-या उत्पन्नावर आर्थिक व सामाजिक विकास अवलंबून असतो. सालेकसा तालुक्यातील लोकांचे उत्पन्नाचे वन हे महत्त्वाचे साधन आहे.

जे जंगल मानवासाठी व जनावरांसाठी काही प्रमाणात खुले असतात त्यांना साखीव जंगल असे म्हणतात. राखीव जंगल हे जनावरांच्या कुरणासाठी, मानवाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी, इमारती लाकडांसाठी, औषधी वनस्पतीसाठी उपयोगी असते. जनावरांना जंगलात घराईच्या मोबदल्यात जनावरमालक प्रती प्राणी मोबदला वनविभागाला देत असतो. या तालुक्यात सर्वात जास्त राखीव जंगलांचे प्रमाण असून ते 36.56 आहे. या जंगलातून गवत, औषधी वनस्पती, इमारती लाकूड, जलावू लाकूड इत्यादी, उत्पादन घेतले जाते.

ज्या जंगलामध्ये मानव व पशू यांना कोणत्याही प्रकारचा प्रवेश नसतो, अशा जंगलांना संरक्षित जंगल म्हणतात. या जंगलांना अपाय करणा-या धटकांपासून उदा. कितक, प्राणी, मानव व आग यापासून रक्षण केले जाते. गुरांना या जंगलामध्ये चारण्यास मनाई असते. मानव सुद्धा आपल्या गरजा या वनांपासून पूर्ण करू शकत नाही. या भागावर वनविभागाचे पूर्ण नियंत्रण असते. या जंगलामध्ये हिंस्त्र प्राण्यांचे वास्तव्य असते.

ज्या जंगलामध्ये खुरटया वनस्पती अधिक प्रमाणात असतात अशा जंगलांना झुडपी जंगल म्हणतात. या जंगलामध्ये खुरटे गवत, काटेरी झुडपी, वेली यांचे प्रमाण जास्त असते. हे जंगल राखीव व संरक्षित जंगलांप्रमाणे धनदाट नसते. यातील वृक्ष हे विरळ स्वरूपात आढळतात. या जंगलामध्ये पशू व मानव यांच्यावर बंदी नसते. या तालुक्यामध्ये एकूण वनक्षेत्रापैकी 31.20 टक्के क्षेत्र झुडपी जंगलांनी व्यापलेले आहे या जंगलामध्ये काटेरी झुडपे, बोर, गवत तसेच साग, बिजा, आवळा, हिरडा, शतावरी ह्या वनस्पती विरळ स्वरूपात आढळतात.

सालेकसा तालुक्यातील वन उत्पादन

या तालुक्यामध्ये एकूण भूभागापैकी 33.78 टक्के क्षेत्र वनांनी व्यापलेले आहे. जरी कृषी खालीलजमिनीचे प्रमाण यापेक्षा जास्त असले तरी जास्तीत जास्त लोकसंख्या ही वनांवरच आश्रित आहे. तसेच वनजन्यवस्तूंपासून उत्पादन सुद्धा जास्त प्रमाणात मिळते. या वनातून लाख, डिक, इमारती लाकूड, जलावू लाकूड, वनौषधी मध इत्यादींचे उत्पादन घेतले जाते. या जंगलात सागवान, बांबू, येन, आंजन, बिजा, निंब, जांभूळ, तिवस, धावडा, गराडी, साजा इत्यादी इमारती व लाख, मोह, डिक, आवळा, बेहळा, हिरडा, शतावरी, भस्म्याताल, इत्यादी औषधी आणि पळस, मोह, धावडा, पिंपळ, चार, मोवई, इत्यादी जलावू वनस्पती मिळविली जाते. शेतक-यांची पारंपारिक शेतीची औजारे, तसेच इतरही वस्तूंच्या उपयोगासाठी या जंगलातील लाकूड वापरले जाते. या तालुक्यात विशेषतः पानझडी वृक्ष आहेत. ते आर्थिक दष्टीने खूप महत्त्वाचे आहेत.

ऋतुमानानुसार वन उत्पादन

या वनांमध्ये प्रत्येक ऋतुत वेगवेगळ्या प्रकारचे वन उत्पादन मिळत असते. वनस्पतीच्या वाढीवर व विकासावर हवामानाचा फार मोठा प्रभाव पडत असतो. त्या अनुसंगाने फुले, फळे, येण्यासाठी व परिपक्व होण्यासाठी उन्हाळा, पावसाळा व हिवाळा ह्या ऋतुचा प्रभाव पडताना दिसून येतो. जसे शतावरी, केवकांदा, भुईलिंब ह्या वेलीय वनस्पतीची वाढ पावसाळा ऋतुमध्ये होत असते. तर मोहफुल, आवळा, बेहळा, हिरडा, आंबा, तेंदूपत्ता या वनस्पती पासून मिळणारे उत्पादन हे उन्हाळा या ऋतुमध्ये मिळते. तसेच काही वन उत्पादने ही वर्षभर मिळत असतात.

तक्ता क. 03

ऋतुनुसार वनस्पतीचे उत्पादन व उपयोग

अ.क्र.	वनस्पती	उपयोग	महिना
1	मोहफुल	गुरांसाठी, मदिना, विकण्यासाठी	फेब्रुवारी व मार्च
2	आवळा	तेल, चुर्ण व इतर औषधी उपयोग	ऑक्टोबर ते डिसेंबर
3	बेहळा	चुर्ण	फेब्रुवारी ते एप्रिल
4	हिरडा	चुर्ण	नोव्हेंबर डिसेंबर
5	आंबा	फळे, आर्थिक उपयोग	मार्च ते जून
6	लाख	औषध, रंग, बांगड्या निर्मिती	जानेवारी ते मे
7	तेंदूपत्ता	बिडी उद्योग	एप्रिल, मे
8	शतावरी	औषधी उपयोग	ऑक्टोबर, नोव्हेंबर
9	भुईलिंब	ताप व इतर औषधी उपयोग	जून ते सप्टेंबर
10	भस्म्याताल	शक्तिवर्धक	जून ते सप्टेंबर

या व्यतीरिक्त चाराच्या झाडापासून चारोडया मीळतात. पळसाच्या झाडाच्या बियापासून तेल काढले जाते. व ते साबून तयार करण्यासाठी वापरले जाते. त्याचप्रकारे जांभूळ, बेल, सदाफुली, धतुरा ह्या वनस्पतीचा उपयोग विविध कार्यासाठी केला जात असल्यामुळे स्थानिक लोकांना त्यापासून आर्थिक उत्पन्न मीळतांना दिवून येते.

तक्ता क. 04

वनस्पतीपासून मीळणारे आर्थिक उत्पादन [वर्ष 2009-2010]

उत्पादीत वनस्पती	उत्पादन [रुपयात]
लाख	15,20,000
मोहफुल	13,00,000
तेंदुपत्ता	60,00,000
इतर	90,000

स्त्रोत - वन विभाग, सालेकसा

वनांपासून मीळणा-या आर्थिक उत्पादनात सर्वात जास्त अर्थार्जन हे तेंदुपत्ता पासून मीळते. व ते वार्षिक साठ लक्ष रुपयांपेक्षा जास्त आहे. टेंभरुण ह्या झाडांची पाने गोळा करून हा व्यवसाय चालतो. या झाडाच्या वाढीसाठी संपूर्ण जिल्ह्यात अनुकूल हवामान उपलब्ध आहे. पानझडीनंतर एप्रील व मे महिन्यात या झाडाला कोवळी पालवी फुटते. त्याची पाने तोडून त्यांचे पुडे तयार केले जातात. त्या काळात या क्षेत्रात उन्हाळा ऋतु असल्यामुळे त्यांना वाळविले जाते. व संग्रहीत केले जाते. एप्रील व मे महिन्यात शेतीची कामे नसतात म्हणून गावातील प्रत्येक व्यक्ती लहानांपासून तर मोठ्यांपर्यंत या कार्यात गुंतलेले दिसतात. या पानांचा उपयोग विडया तयार करण्यासाठी होतो. व त्यापासून फार मोठया प्रमाणात आर्थिक उत्पन्न मीळते.

याखालोखाल या वनातून लाखाचे उत्पादन मिळते. त्यापासून जवळपास पंधरा लक्ष रुपयांपेक्षा जास्त आर्थिक प्राप्ती झालेली दिसून येते. लाख मुख्यतः पळस या झाडापासून मीळते. लाखेचा उपयोग रंग तयार करण्यासाठी, बांगडया तयार करण्यासाठी तसेच औषधासाठी सुद्धा काही प्रमाणात केला जातो. लाखेला अशुद्ध स्वरुपातच विकले जाते. लाख सुद्धा करण्याचे कारखाने या ठिकाणी नाहीत. त्यामुळे ती ज्यास्थितीत आहे त्याच स्थितीत त्याची विक्री केली जाते.

यानंतर वनउत्पादनात मोहफुलपासून उत्पादन होताना दिसून येते. या पासून तेरा लाख रुपयांपेक्षा जास्त उत्पादन झालेले आहे. तरी मोहफुलांपासून आर्थिक प्राप्ती कमी प्रमाणात दिसत असली तरी स्थानिक लोकांसाठी तसेच शेतक-यांसाठी मोहफुल हे फार महत्त्वाचे उत्पादन आहे. या जंगलामध्ये तसेच शेतक-यांच्या शेतात मोह झाड फार मोठया प्रमाणात आहेत. हिवाळा ऋतु संपतो आणि उन्हाळा ऋतुची चाहूल लागल्याबरोबर फेब्रुवारी व मार्च महिन्यात मोहफुल पडू लागतात. मोहफुलांच्या जास्तीत जास्त उत्पादनासाठी निरभ्र आकाशाची आवश्यकता भासते. यांचा उपयोग मदिरा तयार करण्यासाठी, विकून बाहेर च्या ठिकाणी पाठविले जाते. तसेच स्थानिक लोक त्याला वाळवून भाजून खाण्यासाठी सुद्धा वापरतात.

इतर उत्पादीत वनस्पतीमध्ये मुख्यतः चाराच्या झाडापासून चारबिया, पळसाच्या झाडापासून पळसबिया, करंजीच्या झाडापासून मीळणा-या बिया यांचा उपयोग तेल काढण्यासाठी केला जातो. तसेच चिंचाचे सुद्धा उत्पादन काही प्रमाणात होते व या पासून कमी-जास्त प्रमाणात आर्थिक उत्पादन मिळताना दिसून येते.

इमारती लाकूड

या तालुक्यात इमारती योग्य वनस्पती मोठया प्रमाणात उपलब्ध होतात. यात सागवन, बांबू, बिजा, येन, निंब, जांभूळ, तिवस, धावडा, हिवर, आंजन इत्यादि वनस्पतीचा उपयोग इमारतीसाठी केला जातो. उत्तम इमारती लाकूड देणारा सागवन हा या वनातील महत्त्वाचा वृक्ष आहे. या वृक्षाची लागवड वनविभागातर्फे करण्यात येते. सागवन, बिजा, निंब, तिवस इत्यादि लाकूड इमारती बरोबरच फर्निचर बनविण्यासाठी वापरतात. बांबू हे गवत वर्गीय वनस्पती इमारती व कागद उद्योगासाठी यांचा उपयोग होतो.

इमारती वनस्पतीचा उपयोग

अ.क्र	वनस्पती	उपयुक्तता
1	सागवन	इमारत, फर्निचर, जहाजबांधणी
2	बांबू	इमारत, कागद व गृहउद्योग
3	येन	इमारत, फर्निचर
4	आंजन	इमारत, प्लायवूड, फर्निचर
5	बिजा	इमारत, फर्निचर
6	निंब	इमारत, फर्निचर, औषधी
7	जांभूळ	इमारत, औषधी
8	तिवस	इमारत, फर्निचर
9	हिवर	इमारत, फर्निचर

तक्ता क्र.: - 05

इमारती वनस्पतीचे उत्पादन: वर्ष 2009-2010

अ.क्र.	वनस्पतीप्रकार	उत्पादन	उत्पादन शुल्क रुपयात
1	सागवन	250 घ. मी	40,00,000
2	बंबू	70,000 नग	22,32,000
3	जलावू	1400 बिट्टी	19,60,000
4	आळजात	150 घ.मी.	12,75,000

स्त्रोत :- वनविभाग, सालेकसा

इमारती लाकडाच्या उत्पादनात दिवसेंदिवस घट होताना दिसत आहे. कारण शासनाद्वारे जंगलांचे संरक्षण करण्यासाठी व वन वाढविण्यासाठी नवीन-नवीन उपाययोजना आखतांना दिसून येतात. परंतु 2010 मध्ये 250 घन मीटर सागवन लाकडापासून उत्पादन करण्यात आलेले दिसते. व त्यापासून चाळीस लक्षाच्या वर वार्षिक उत्पादन झालेले आहे. सागाचे लाकूड 16,000/-रुपये प्रती घन मीटर किंमत आकारली जाते. या लाकडाला मोठ्या शहरातील व्यापारी येवून लाकूड आगारातून खरेदी करून नेतात. या प्रदेशात उत्तम प्रतीच्या सागाचे उत्पादन होते. या वनांसाठी आवश्यक असलेली भौगोलिक परिस्थिती सुद्धा या क्षेत्रात उपलब्ध आहे. या खालोखाल बांबूचे महत्त्व आहे. बांबूचा उपयोग इमारतीसाठी आणि कागद कारखान्यामध्ये कागद तयार करण्यासाठी केला जातो. तसेच विविध कार्यासाठी बाहेरून आलेले व्यापारी नेत असतात. त्याचप्रमाणे बांबूवर आधारित स्थानिक लोक चट्या, टोपल्या, सोफा व इतर शोभेच्या वस्तू सुद्धा तयार करतात व त्यांचा वर्षभर गृहउद्योग सुरू असतो. यापासून बावीस लक्ष रुपयांपेक्षा जास्त वार्षिक उत्पादन झालेले दिसून येते. प्रतीनग बांबूची किंमत 31/- रु. आकारण्यात येते. त्याखालोखाल जलावू लाकडापासून उत्पादन होताना दिसते. जलावू लाकडाची मागणी ही स्थानिक तर आहेच त्याबरोबर मोठ्या शहरांमध्ये याची निर्यात केली जाते. यापासून वीस लक्ष रुपयांच्या जवळपास उत्पादन झालेले दिसून येते. वन खात्यामार्फत प्रती बिट्टी 1400/- किंमत आकारण्यात येते. त्याचप्रकारे आळजात फाट्यांपासून सुद्धा तेसलक्ष रुपयांपर्यंत आर्थिक उत्पादन झालेले दिसून येते. यांचा उपयोग इमारतीसाठी, शहरांमध्ये मंडप, सेंटिंग व इतर कार्यासाठी होते. प्रती घन मीटरला 8500/- रु एवढी किंमत यांची आकारण्यात येते व या वनांपासून मीळणा-या वस्तूपासून स्थानिक लोकांना रोजगार मिळत असतो.

औषधी वनस्पती :-

या क्षेत्रातील वने ही मिश्र स्वरूपाची असल्यामुळे विविध प्रकारच्या वृक्षांच्या जाती आढळतात. त्यामध्ये काही औषधीयुक्त वनस्पतीचे प्रमाण सुद्धा फार जास्त प्रमाणात आहे. यात लाख, डिक, आवळा, बेहळा, बाभूळ, शतावरी, केवकांदा, भस्म्याताळ, भूर्डनिंब, हिरडा इत्यादी औषधी गुणधर्म असलेल्या वनस्पतीचे उत्पादन घेतले जाते.

तक्ता क्र. 06 :- औषधी वनस्पतीचे उत्पादन - वर्ष 2009-2010

अ.क्र.	औषधी वनस्पती	उत्पादन शुल्क रुपयात
1	डिक	85000
2	हिरडा	30000
3	बेहळा	20000
4	आवळा	15000

स्त्रोत :- वनविभाग, सालेकसा

औषध ही मानवाची महत्त्वाची गरज आहे. मानवी जीवन निरोगी राहण्यासाठी आयुर्वेदिक चिकित्सा पद्धतीचा वापर आवश्यक आहे. हया तालुक्याच्या जंगलातून विविध औषधी वनस्पतीचे उत्पादन होताना दिसून येते. त्यात हया तालुक्यात डिकाचा वार्षिक उत्पादन हे 85,000/-रुपयांपेक्षा जास्त दिसून येते. डिकाचा उपयोग विविध औषधीसाठी व शक्तीवर्धक म्हणून केला जातो. झाडाचे उत्सर्जित पदार्थ म्हणजे डिक होय. हे उन्हाळा व पावसाळा या ऋतूच्या मध्ये याचे उत्पादन मीळते. डिक विशेषतः येन, धावळा, बाभूळ, माली या झाडांपासून मिळते. डिकाचा उपयोग गोंद तयार करण्यासाठी सुद्धा हातो. त्याखालोखाल हिरडयापासून उत्पादन होते. त्याचे वार्षिक उत्पन्न 30,000/- रुपयांपेक्षा जास्त आहे. हिरडयाच्या झाडापासून फळे मिळतात त्यापासून औषधी व चुर्णाची निर्मिती करण्यात येते. व ते खोकला व गळ्याच्या संबंधीत आजारावर उपायकारक औषधी आहे. या तालुक्यातील वनांमध्ये बेहळा या झाडाच्या फळाचा उपयोग सुद्धा औषधीसाठी केला जातो. त्याचे वार्षिक उत्पादन 20,000/- रुपयांपेक्षा जास्त आहे. ही फळे फेब्रुवारी ते एप्रिल या काळात उत्पादित होताना दिसतात. या क्षेत्रातील जंगलात आवळा हया वनस्पतीचे सुद्धा झाडे आहेत. व त्यापासून ऑक्टोबर ते डिसेंबर या कालावधीत त्यांची फळे मीळतात. या फळांचा उपयोग फार मोठ्या प्रमाणात होताना दिसून येतो. आवळयापासून चुर्ण, शॅम्पू, तेल, मुरब्बा इत्यादी विविध उपयोगी हा फळ आहे. अशाप्रकारे हया तालुक्यात विविध औषधी वनस्पती स्थानिक लोक गोळा करून बाजारपेठेत विक्री करतात व या ठिकाणचा कच्चा माल हा औषधी निर्माण करणा-या कारखान्यापर्यंत पोहचविला जातो.

निष्कर्ष:

सालेकसा तालुका वन संपदेमुळे सुजलाम-सुफलाम झाला आहे. या तालुक्यातील साठ टक्के लोक दुर्गम भागात वास्तव्य करतात. तीथपर्यंत शासनाच्या सोयी अजूनही पोहचलेल्या नाहीत. या भागातील लोकांचे मुख्य व्यवसाय शेती आहे. तरी स्थानिक लोक जंगलावर अवलंबून आहेत. वर्षभर ते जंगलातून विविध प्रकारचे उत्पन्न मिळवितात.

महाराष्ट्र शासनाला सर्वात जास्त पैसा वनउत्पादनातून प्राप्त होतो. महाराष्ट्रातला अतिदुर्गम जिल्हयांपैकी गोंदिया जिल्हा एक आहे. यात सालेकसा तालुक्यातून वन उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते. या तालुक्यातून सागवान, सिसम, बिजा, आंजन, येन या मौल्यवान उत्तम प्रतीच्या इमारती व फर्निचर उपयोगी वनस्पतीचे उत्पादन घेतले जाते. हया ठिकाणी बांबूचे सुद्धा मोठ्या प्रमाणात उत्पादन होते. बांबूच्या उत्पादनामुळे शासनाला फार मोठ्याप्रमाणात आर्थिक उत्पन्न होते. त्याच बरोबर गरीब व आर्थिक कमजोर बुरड लोकांना रोजगार मीळत आहे. सुपडे, टोपल्या, हाथफळे, परडे, शोभेच्या वस्तू, सोफा इत्यादि वस्तू बांबूपासून तयार केले जातात.

हा तालुका इतर तालुक्यांप्रमाणे विकसीत नसल्यामुळे या ठिकाणी गॅस व इतर इंधनाच्या सोयी उपलब्ध नसल्यामुळे जलावू लाकडांचा उपयोग केला जातो. वन उत्पादनातून फार मोठ्या प्रमाणात उत्पादन होत असले तरी अवैध वृक्षतोड होत असल्यामुळे मौल्यवान वनस्पती नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहेत. जंगल भागात वसलेल्या वसाहतीमुळे जंगल विरळ होत आहेत. त्यामुळे वन उत्पादन कमी होण्याची शक्यता आहे.

निरोगी शरिराला अत्यंत उपयोगी आवळा, बेहळ, हिरडा, लाख, शतावरी, या वन औषधी व सागवान, बिजा या इमारती वनस्पतीची लहान व कोवडी झाडे कापून त्यांचा जाळण्यासाठी उपयोग केला जातो. जेवढ्या प्रमाणात उत्पादन घेतले जाते तेवढ्याच जबाबदारीने वन संवर्धनाची गरज आहे. मिळालेल्या आकडेवारीवरून तालुक्यातील वार्षिक वन उत्पादन किंमत वाढूनही कमी होत आहे. त्याला मुख्य कारण जनजागृतीचा अभाव आहे. त्यासाठी वनविभागातर्फे वन संरक्षण व संवर्धनाची गरज आहे.

संदर्भ सुची:

- 01 ए.बी. सवदी, पी. एस.केळेकर :- भूगोलाची मुलतत्वे खंखंड दुसरा, सवदी ग्राफिज द मेगा सिरीज निराली प्रकाशन
- 02 कृषी विभाग, सालेकसा :- भूमी उपयोग
- 03 डॉ. जयकुमार मगर :- आर्थिक भूगोल
- 04 त. गे. बिरडवडे :- वन संरक्षक खमहाराष्ट्र राज्य, निर्देशक, वनरक्षक प्रशिक्षण विद्या शहापूर, ठाणे
- 05 तालुका कार्यालय, सालेकसा :- ग्राम आदर्श तक्ता - 2010
- 06 दिनेश नखाते :- गोंदिया जिल्हा गौरव
- 0 प्रकाश सार्वत :- आर्थिक भूगोल, फळके प्रकाशन, कोल्हापूर
- 08 विठठल धारपुरे :- आर्थिक भूगोल, पिपळापुरे एण्ड कंपनी पब्लिशर्स, नागपूर
- 09 समीरकुमार बिश्वास :- census of India 2001
- 10 सालेकसा रेंज ऑफिस, सालेकसा :- बॉउन्ड्री ऑफ रावूंड सीट

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- * International Scientific Journal Consortium Scientific
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net